

УДК: 930(470+571+73):355.48(100)“1939/1945”

## **МОТИВИ ПІДПИСАННЯ ПАКТУ МОЛОТОВА-РІББЕНТРОПА У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ**

**Ірина СУХОВЕРСЬКА**

Львівський національний університет імені Івана Франка,  
кафедра історії Центральної та Східної Європи,  
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

У статті охарактеризовано найважливіші тенденції та специфіку вивчення мотивів підписання пакту Молотова-Ріббентропа у сучасній російській історіографії. Задля розуміння дослідницьких підходів визначено обставини, які впливали на процес наукових пошуків та їх результати, зокрема вплив державної політики пам'яті Росії. Окрему увагу звернуто на зміни трактувань мотивів укладення договору та визначено перспективи наукових розвідок у цьому сегменті фундаментальних досліджень.

*Ключові слова:* угода про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом, пакт Молотова-Ріббентропа, сучасна російська історіографія, державницька концепція, ліберальна концепція.

Війна, як спосіб реалізації поставленої мети, ніколи не розпочиналась раптово й неумотивовано, оскільки її завжди випереджував етап ідеологічної підготовки з обґрунтуванням цілей. Друга світова війна не стала винятком, позаяк до неї готувалися усі сторони майбутнього протистояння. Мету та завдання підготовки СРСР до воєнного конфлікту найкраще проілюстрували зовнішньополітичні зносини, зокрема двосторонні договори між Радянським Союзом та Німеччиною. Мотиви та обставини підписання договорів напередодні воєнних дій залишаються у центрі уваги зарубіжних та вітчизняних істориків, а також активно використовуються в сучасній політичній дискусії на міжнародній арені для обґрунтування певних геополітичних претензій. Особливий інтерес у науковців викликало й продовжує викликати трактування угоди про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом (пакт Молотова-Ріббентропа), підписаний 23 серпня 1939 р. Названий документ окреслив взаємовідносини між СРСР та Німеччиною та фактори, які впливали на ці взаємозв'язки перед майбутнім воєнним протистоянням.

У новітній російській історіографії пострадянського періоду зазначена проблема стала предметом спеціального наукового аналізу, враховуючи “архівну революцію” – відкриття доступу до зарубіжних архівних та історіографічних джерел, процес активного осмислення методологічних принципів та основних концепцій світової історичної науки останньої чверті ХХ ст. та розробку на їх основі нових підходів до вивчення подій Другої світової війни. Водночас проблема підготовки та підписання СРСР пакту Молотова-Ріббентропа напередодні

військового протистояння суворо регламентується та обмежується державною політикою пам'яті, яка прагне зберегти позитивний імідж країни-підписанта. Зважаючи на це, дискусії навколо мотивів підписання пакту Молотова-Ріббентропа у російській історичній науці набули різких форм, зважаючи на їхнє суспільне значення та безпосередню зацікавленість з боку чинної влади.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у російській історіографії відбулися зміни у розумінні завдань та методів історичного дослідження, пов'язані з новими можливостями вивчення війн після розпаду Радянського Союзу. Характерною особливістю даного етапу розвитку російської історіографії став активний пошук науковцями нових теоретичних та концептуально-методологічних засад історичних досліджень<sup>1</sup>. Значущими чинниками, що вплинули на стан, розвиток і перспективи дослідження мотивів підписання пакту Молотова-Ріббентропа в сучасній російській історіографії, стала вже згадувана “архівна революція”. Вона активізувала вивчення історії Другої світової війни не лише в столиці, а й завдяки місцевим науково-дослідним центрам та установам, навчальним закладам, окремим історикам, й на регіональному рівні. Паралельно з тимчасовим відкриттям архівів відбувалося знайомлення з надбаннями світової історіографії та публічне обговорення важливих проблем Другої світової війни на конференціях і форумах (зокрема, діяльності радянської дипломатії напередодні Другої світової війни)<sup>2</sup>. Окреслені фактори зумовили розширення джерельної бази та дослідницького апарату вивчення мотивів підписання пакту Молотова-Ріббентропа у сучасній російській історіографії, яка дещо відрізняється від радянської історіографії методологічним плюралізмом та намаганням синтезувати досягнення російської та зарубіжної історіографії. Таким чином, сучасна російська історіографія у трактуванні мотивів підписання пакту Молотова-Ріббентропа почасти включила в себе дослідницький досвід радянської історичної науки та сучасні підходи до сприйняття глобальних воєн.

Справжнім каталізатором розвитку наукової дискусії щодо мотивів підписання пакту Молотова-Ріббентропа стали публікації російською мовою книг Віктора Суворова (Володимира Різуна), який поставив під сумнів низку раніше безсумнівних епізодів Другої світової війни. Зокрема, він розглянув угоду про ненапад між СРСР і Німеччиною крізь призму особливостей зовнішньої політики Радянського Союзу напередодні війни. Російські історики висловили свої думки з приводу його інтерпретації воєнної історії, внаслідок чого розпочалися дискусії, котрі нерідко набували політичного забарвлення. Особливий інтерес у цих дискусіях викликає оцінка таємного протоколу до німецько-радянського договору

<sup>1</sup> Иоахим Хёслер, “Что значит “Проработка прошлого”? Об историографии Великой Отечественной войны в СССР и России,” *Неприкосновенный запас* 2–3 (2005), доступ отримано 30 грудня 2009, <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/he10.html>.

<sup>2</sup> Юрий Никифоров, “Великая Отечественная война в зеркале «новой» историографии,” *Военная литература*, доступ отримано 30 грудня 2016, <http://www.russiaglobe.com/N75/Lulechnik.PravdaoZnameniiPobedu.htm/>.

про ненапад, яка виявила суперечності між адаптацією на новий лад радянського канону трактування подій та новими методологічними підходами<sup>3</sup>.

На сучасному етапі розвитку російської історичної науки чітко виділяються дві концепції щодо проблематики війни: *ліберальна* і *державницька*. Ліберальну або ліберально-західницьку концепцію сучасної російської історіографії представляють Марк Солонін, Борис Соколов, Олександр Гогун, Юрій Цурганов. Названі історики скористалися здобутками еволюції російської історичної науки та використали гіпотезу Віктора Суворова про превентивний напад, основною тезою якої вважається намір Й. Сталіна розв'язати війну з нацистською Німеччиною, що засвідчувала тогочасна прихована мобілізація радянської економіки і таємні домовленості між СРСР та Німеччиною. Для аргументування цієї тези прихильники ліберальної концепції конструюють історію Другої світової війни, яка охоплює весь спектр передвоєнної та військової історії СРСР (1929–1945 рр.). Варто зауважити, що прихильники ліберальної концепції не сконструювали єдиного бачення трактування проблеми підготовки СРСР до війни з Німеччиною і часто критикують гіпотезу В. Суворова про превентивний напад<sup>4</sup>.

Особливий інтерес у таких дискусіях викликає оцінка німецько-радянського договору про ненапад, яка виявляється ключовою позицією у ліберальній концепції, оскільки має на меті розвінчати головний міф традиційної версії історії Другої світової війни. Суть його полягає в тому, що основна причина підписання договору про ненапад – це поразка СРСР у переговорах про союз з Великою Британією та Францією, а також особистий прорахунок Й. Сталіна, який прагнув гарантувати безпеку держави за будь-яку ціну. Б. Соколов з цього приводу зауважив, що політичне керівництво у Лондоні та Парижі не бажало воювати ні з Німеччиною, ні з СРСР, а напад цих двох держав без підтримки союзників не мав би успіху. Історик вказав на те, що Й. Сталін свідомо зіштовхував Німеччину з Великою Британією та Францією, але воювати мав намір тільки з Німеччиною, щоб під час такої війни максимально розширити зону власного впливу в Європі. Крім того, на думку Б. Соколова, на підписанні таємного протоколу до радянсько-німецької угоди про ненапад наполягав саме Радянський Союз, керівництво якого прагнуло “*вдарити Гітлеру в спину і захопити, як мінімум пів-Європи*”. За таких умов керівництво СРСР прорахувалося, підписавши угоду про ненапад з Німеччиною, у тому, що не очікувало німецького нападу у 1941 р., оскільки того ж року планувало вдарити першим<sup>5</sup>.

<sup>3</sup> Юрій Афанасьєв, *Другая война: история и память* (Москва: Изд-во Российского государственного гуманитарного университета, 1996), 114.

<sup>4</sup> Олександр Жиряков, “Проблема Великої Вітчизняної катастрофи 1941 року в сучасній російській історіографії,” *Вісник Запорізького національного університету* 13 (2009): 157–158.

<sup>5</sup> Борис Соколов, *Правда о Великой Отечественной войне* (Санкт-Петербург: Алетея, 1998), 123.

М. Солонін погодився з тезою В. Суворова про мотиви підписання пакту Молотова-Ріббентропа радянським керівництвом, але зауважив, що висновки автора сконструйовані завдяки фрагментарним спогадам учасників подій та його власним логічним умовиводам, які не завжди коректні. Опрацювавши окремі архівні матеріали, Солонін зробив висновок, що керівництво СРСР підписало пакт Молотова-Ріббентропа виключно тому, що планувало вторгнення в Європу, а головною перешкодою вважало запобігання війні. Саме з метою ліквідації цієї небезпеки Й. Сталін вирішив підписати угоду з Німеччиною, яка б розв'язала війну і зіштовхнула Німеччину з коаліцією західних держав, а Москві дісталася б роль арбітра та єдиного переможця військового протистояння<sup>6</sup>.

Аналізуючи пакт Молотова-Ріббентропа, О. Гогун звернув увагу на характер бойових дій: чи була війна проти СРСР абсолютною агресією, чи превентивною мірою? Історик зауважив, що в ідеологіях Німеччини та Радянського Союзу була закладена ідея зовнішньополітичної експансії, що найкраще проілюстрував пакт Молотова-Ріббентропа та таємний протокол до нього<sup>7</sup>.

На відміну від ліберальної концепції державницька або традиційна концепція історії Другої світової війни визначається іншими факторами розвитку, перебуваючи під помітним впливом державної політики пам'яті Росії, яка зумовила жорстку ідеологічну спрямованість історичних досліджень, присвячених проблемі підписання пакту Молотова-Ріббентропа, шляхом запровадження меморіальних законів та жорсткого контролю шкільного наративу. Меморіальні закони, в яких обумовлено напрям та зміст наукових досліджень про Другу світову війну, створили межі наукового пізнання проблем трактування подій Другої світової війни, а шкільний наратив репрезентував його очікувані результати<sup>8</sup>.

Традиційну концепцію представляють Юрій Нікіфоров, Олег Вишлев, Міхаїл Семиряга, Олександр Орлов, Олександр Сафразьян та інші. Вказані історики формують концепцію сприйняття подій Другої світової війни, опираючись в повній мірі або частково на радянський історичний канон<sup>9</sup>. Межі їхнього наукового дослідження проблеми підписання угоди про ненапад між СРСР та Німеччиною та його результати обумовлено у шкільному наративі, де російські історики намагалися не заперечувати усталений радянським режимом історичний канон сприйняття причин Другої світової війни. Вони знайшли виправдання вибору Й. Сталіна підписати договір про ненапад з Німеччиною. Дії СРСР з цього приводу у шкільному підручнику характеризуються як складне рішення: *“або відхилити пропозицію Гітлера і цим змиритися з приходом німецьких військ*

<sup>6</sup> Марк Солонин, *22 июня, или когда началась Великая Отечественная война* (Москва: Яуза; Эксмо, 2005), 277.

<sup>7</sup> Александр Гогун, “Упреждающий удар или агрессия?” *Военная литература* 7 (2001), доступ отримано 10 вересня 2010, <http://militera.lib.ru/research/1/art/card32915.html>.

<sup>8</sup> Мария Феретти, “Непримиримая память: Россия и война. Заметки на полях спора на жгучую тему,” *Неприкосновенный запас* 2/3 (2005): 76–83.

до кордонів СРСР у випадку неминучої поразки Польщі у війні з Німеччиною, або укласти угоду, яка дозволить розширити кордони СРСР далеко на захід і переширити на певний час війні”. Автори підручників Лідія Косуліна та Олександр Данілов також вказують на намагання західних держав підштовхнути Німеччину до війни з Радянським Союзом та труднощі у переговорах з англо-французькою делегацією. Таким чином, підписання 23 серпня 1939 р. радянсько-німецького пакту про ненапад, розрахованого на десять років, на думку авторів, є виправданим у тогочасній політиці СРСР<sup>10</sup>. Підтверджує таке сприйняття російською стороною пакту Молотов-Ріббентропа твердження дослідниці Ірини Карацуби, в якому вона зазначає, що “у російському підручнику йде гра на тому, що все зло відоме. Йде дика похвала російському народові і ствердження що ні в чому каятися – винен Мюнхен, поляки... Йде подвійна бухгалтерія, подвійна мораль, все поглиблюється в імперський націоналістичний лад”<sup>11</sup>.

Отже, в основу державницької концепції покладена нібито “гуманна” позиція Й. Сталіна щодо війни, його небажання брати участь у збройному конфлікті та утвердження ідеї, що цей державний діяч здогадувався про напад Німеччини і своєю зовнішньою політикою демонстрував намагання захистити СРСР. На думку прихильників державницької концепції, вибір Й. Сталіна підписати пакт Молотова-Ріббентропа з Німеччиною є цілком виправданим<sup>12</sup>, бо “народ-переможець” лише хотів запобігти війні<sup>13</sup>.

Проаналізувавши мотиви підписання договору, М. Семіряга вказав на те, що “твердження про рівну відповідальність СРСР та Німеччини за розв’язання Другої світової війни тільки тому, що в них існував “однаковий тоталітарний режим”, не можна вважати переконливим. Головну відповідальність за цей міжнародний злочин все ж таки несе правляча верхівка гітлерівської Німеччини”<sup>14</sup>. Розділяє цю позицію й О. Вішлев, який наголошував, що підписання пакту Молотова-Ріббентропа було мотивовано турботою про безпеку СРСР в умовах назрівання світового конфлікту. Крім

<sup>9</sup> Афанасьев, *Другая война*, 114.

<sup>10</sup> Александр Левандовський, Юрий Щетинов, *Россия в XX веке: Учеб. для 10–11 кл. общеобразоват. учреждений* (Москва: Просвещение, 1997), 185; Александр Данилов, Лидия Косулина, *История России, XX век: Учеб. для 9 кл. общеобразоват. учреждений* (Москва: Просвещение, 2002), 195.

<sup>11</sup> Ирина Карацуба, “Учебник Филиппова”: продолжение последовало,” доступ отримано 28 жовтня 2011, <http://urokiistorii.ru/current/view/2009/10/uchebnikfilipova>.

<sup>12</sup> Юрий Никифоров, “Новейшая российская историография о причинах второй мировой войны и нападении Германии на Советский Союз,” доступ отримано 10 листопада 2016, [http://mkgush.ru/sites/default/files/prichiny\\_vtoroy\\_mirovoy.pdf](http://mkgush.ru/sites/default/files/prichiny_vtoroy_mirovoy.pdf).

<sup>13</sup> Иоахим Хёслер, “Что значит “Проработка прошлого”? Об историографии Великой Отечественной войны в СССР и России,” *Неприкосновенный запас* 2–3 (2005), доступ отримано 30 грудня 2009, <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/he10.html>.

<sup>14</sup> Михаил Семіряга, *Тайны сталинской дипломатии 1939–1941 гг.* (Москва: Высшая школа, 1992), 59.

того, на думку автора, пакт і таємний протокол не викликають осуду, оскільки не містять прямих зобов'язань сторін здійснювати агресію проти будь-якої держави, а також не є новизною у дипломатичних відносинах того часу<sup>15</sup>.

Подібної думки дотримується також О. Орлов, звертаючи увагу на те, що Радянський Союз у міжвоєнний період проводив виключно мирну політику. Він перекладає відповідальність за розв'язання конфлікту на західні країни, які постійно відхиляли пропозиції радянського керівництва про необхідність створення дієвої системи колективної безпеки у Європі та допомагали “ображеній Версальським договором Німеччині” розвивати економіку та озброюватись<sup>16</sup>. Подібним чином і В. Свіщев розвинув тезу про відповідальність західних країн у розв'язанні війни, вказавши, що підписання радянсько-німецького договору про ненапад було необхідним заходом для безпеки обох держав. На думку історика, Німеччина, підписавши договір, отримала свободу дій для реалізації власних агресивних планів, натомість СРСР виключно виграв час для зміцнення власної обороноздатності. Зважаючи на таку позицію, таємний протокол до радянсько-німецького договору про ненапад розглянуто як неодмінну умову, яка координувала дії керівництва Радянського союзу та Німеччини<sup>17</sup>.

У дещо іншому ракурсі розглядає мотиви підписання радянсько-німецького пакту про ненапад О. Сафразьян, відмовившись від ідеї розглядати Й. Сталіна та А. Гітлера як практичних державних діячів, котрі мали чітко сформовані плани на час підписання договору. Він зауважив, що зовнішня політика обох держав була детермінованою в ідеологічному плані, що дозволяло втілювати й практичні рішення і це найкраще засвідчує підписання німецько-радянського договору про ненапад<sup>18</sup>.

Міхаїл Мельтюхов відійшов від радянського канону трактування мотивів підписання пакту про ненапад та зауважив, що протягом 1920–1940-х років СРСР проводив загарбницьку політику, прикриваючись гаслами “світової революції”. На думку історика, підписання договору про ненапад жодним чином не пов'язане з намаганнями Радянського Союзу виграти час та посилити обороноздатність держави, а було продиктоване позицією Й. Сталіна, який вважав пропозиції Німеччини набагато вигіднішими за пропозиції Великої Британії та Франції<sup>19</sup>.

Аналізуючи радянсько-німецькі зовнішньополітичні зносини напередодні війни, Олександр Чубарьян вказав на те, що немає жодних виправдань радянському керівництву щодо підписання пакту Молотова-Ріббентропа, враховуючи передусім таємний протокол. На думку автора, найкращим свідченням

<sup>15</sup> Олег Вишлев, *Накануне 22 июня 1941 года: Документальные очерки* (Москва: Наука, 2001), 51.

<sup>16</sup> Александр Орлов, *Сталин: в преддверии войны* (Москва: Алгоритм, 2003), 298.

<sup>17</sup> Виктор Свищев, *Начало Великой Отечественной войны* (Москва: SVN, 2003), 254.

<sup>18</sup> Александр Сафразьян, *Идеология и внешняя политика СССР, 1939–1941 гг.* (Дис.канд. ист. наук, Московский педагогический государственный университет, 2008), 198.

<sup>19</sup> Михаил Мельтюхов, *Упущенный шанс Сталина: Схватка за Европу, 1939–1941 гг.* (Документы, факты, суждения) (Москва: Вече, 2008), 302.

опосередкованої відповідальності радянського керівництва у розв'язанні Другої світової війни є приєднання до СРСР Західної України, Західної Білорусії, Прибалтики, Бессарабії та Північної Буковини, а також радянсько-фінський конфлікт<sup>20</sup>. Лев Безіменський погодився з твердженням про опосередковану провину СРСР у розв'язанні конфлікту, але зауважив, що Й. Сталін насправді побоювався війни. Історик зазначив, що підписання радянсько-німецького договору про ненапад не варто вважати вимушеним заходом, а радше найбільш вигідним рішенням для радянського керівництва в умовах, що склалися<sup>21</sup>.

Таким чином, архівні матеріали, опубліковані у 1990-х роках, та створені на їх основі дослідження послабили аргументи представників традиційної версії російської історіографії про безумовну миролюбність СРСР в 1939–1941 рр. Щобільше, публіковані документи слугували запереченням їхньої концепції та прямо чи опосередковано підтверджували тези прихильників ліберальної концепції<sup>22</sup>.

Нові тенденції в інтерпретації подій Другої світової війни, що з'явилися у сучасній російській історіографії завдяки просуванню ліберальної концепції, занепокоїли органи державної влади, які побачили у таких віяннях загрозу історичній пам'яті росіян, яка виступає найістотнішим соціокультурним атрибутом національної ідентичності<sup>23</sup>.

Створення позитивного іміджу історії держави є важливою засадою зовнішньої та внутрішньої політики Росії та не менш вагомим важелем впливу на суспільні настрої населення. Історична пам'ять про героїчні та трагічні сторінки історії Другої світової війни породжує низку усталених стереотипів й міфів у суспільному житті. Спроби переосмислення деякими істориками подій Другої світової війни, зокрема підписання пакту Молотова-Ріббентропа, практично не порушує пам'ять про війну в національній свідомості населення, де окремі науковці й політики спільними зусиллями створюють колективну пам'ять та міфи задля національної та соціально-політичної консолідації держави. Саме тому офіційна влада постійно маніпулює історичною пам'яттю про війну, намагаючись поставити "Велику перемогу" на службу державній консолідації<sup>24</sup>.

Часто така позиція правлячих політичних сил сучасної Росії завдає шкоди розвитку російської історіографії, що проілюструвала тенденція обмеження доступу до архівів, здійснена органами державної влади від середини 1990-х

<sup>20</sup> Александр Чубарьян, *Канун трагедии: Сталин и международный кризис: Сентябрь 1939 – июнь 1941 г.* (Москва: Наука, 2008), 314.

<sup>21</sup> Лев Безыменский, *Сталин и Гитлер перед схваткой* (Москва: Яуза; Эксмо, 2009), 398.

<sup>22</sup> Михаил Минц, "СССР и начало второй мировой войны: дискуссии о событиях 1939–1941 годов в современной исторической науке," *Труды по россиеведению* 3 (2011): 289.

<sup>23</sup> Василий Камынин, "Историческая память о Великой Отечественной войне как фактор формирования общественного сознания," *Проблемы образования, науки и культуры* 1 (2003): 60.

<sup>24</sup> *Начало Великой Отечественной войны: Современная историография: Сб. обзоров и реф.*, отв. ред. Михаил Минц, (Москва, 2011), 32.

років. Вона поклала край “архівній революції” і “золотому віку” для істориків. Однак це обмеження не стало ефективним й органи влади частково відновили доступ до архівних документів, численних видань джерел через дискусії про мотиви підписання договорів між Німеччиною та Радянським Союзом, а також про події німецько-радянської війни. У центрі суперечок постала радянська дипломатія, пов’язана з передвоєнним періодом німецько-радянської війни (1939–1941 рр.). Питання такого змісту були спробами звільнення від впливів радянської історіографії та пропаганди<sup>25</sup>. Однак спроби офіційної влади маніпулювати історичною пам’яттю про Другу світову війну через контроль фахових історичних досліджень здійснювались постійно. Їх апогеєм стала ідея прийняття меморіальних законів, які не лише захищали б історичну пам’ять росіян на законодавчому рівні, а й обмежували потенціал фахових історичних досліджень.

Можна зробити висновок, що проблема підписання німецько-радянського договору про ненапад СРСР напередодні Другої світової війни набула нового трактування після розпаду Радянського Союзу та пов’язаного з ним процесу переосмислення історії у російській історіографії. Водночас, розгляд окремих аспектів підписання пакту Молотова-Ріббентропа переконує в наявності неоднозначного та суперечливого характеру оцінок даної події у сучасній російській історіографії. З одного боку, можна простежити намагання російських істориків адаптувати на новий лад радянський канон трактування мотивів підписання цього пакту. З іншого боку, російські дослідники здійснили суттєві позитивні зрушення у дослідженні та висвітленні зазначеного питання, сформувавши аргументовану картину місця, ролі і значення договору в подіях і процесах воєнного часу. Подальші наукові розвідки та пошуки концептуально-теоретичного та методологічного осмислення проблемних подій Другої світової війни, спираючись на досягнення світової історіографії, окреслюють перспективи конструктивного розвитку російського історіописання, присвяченого аналізу мотивів підписання пакту Молотова-Ріббентропа. Помітним є вплив у сучасній російській історіографії історичних студій зарубіжних колег, що визначає декілька аспектів розвитку дослідження мотивів підписання угоди про ненапад між СРСР та Німеччиною. З одного боку, трактування історії підписання пакту Молотова-Ріббентропа в Росії обмежується державною політикою пам’яті на законодавчому рівні, а здобутки зарубіжної історіографії становлять загрозу позитивному іміджу державного будівництва сучасної Росії і стимулюють російських дослідників шукати аргументи на користь миролюбних мотивів укладення договору про ненапад. З іншого боку, іноземні дослідження, присвячені німецько-радянському договору про ненапад, розширюють проблемне поле дослідження прихильників ліберальної концепції сучасної російської історіографії Другої світової війни, які опираються на судження західних істориків у трактуванні пакту Молотова-Ріббентропа. Історичні судження істориків ліберальної концепції

<sup>25</sup> Афанасьев, *Другая война*, 116.



спонукають їхніх західних колег до ширших наукових пошуків з метою подолання закоренілих кліше. Окреслені обставини розвитку сучасної російської дозволяють зауважити, що мотиви підписання пакту Молотова-Ріббентропа не знайшли одностайного трактування у жодному історичному дослідженні, а лише розширили межі наукового дискурсу.

## **MOTIVES OF SIGNING MOLOTOV-RIBBENTROP PACT IN THE DISCOURSE OF CONTEMPORARY RUSSIAN HISTORIOGRAPHY**

Iryna SUKHOVERSKA

The Ivan Franko National University of Lviv,  
The Chair of Central and Eastern Europe History  
*1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine*

Achievements of the “archival revolution”, involving foreign archival and historiographical sources to scientific researches, applying methodological principles of world historical science of the last quarter of the 20<sup>th</sup> century, developing new approaches to the study of World War II induced changes in the interpretation of motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact in Russian historiography. The approaches urged researchers in the early 1990s to overcome the ideological barriers in the interpretation of motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact. However, the problem of motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact remains the most politicized topic in Russian historical science, taking into account the necessity to build a positive image of the state history and influence of the Soviet inheritance. For a quite long time the Russian authorities tried to conceal the problem of motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact since it did not fit into created victorious realities by the authority during war time. The interpretation motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact became a major problem of Russian public policy of memory. Russia endeavored to preserve Soviet vision on the events and their use in the ideology of the population. Therefore, discussions about motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact in the Russian historical science escalated mainly because of its social significance and direct control of the government. The main thesis of the article is to describe the most important trends of scientific interpretation problem of motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact in contemporary Russian historiography and determine the impact of Russian public policy of memory on the process of its creation.

The problem of interaction of motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact is an actual and complicated topic in a contemporary historical science. Its influence on the development of historical science and importance in a social life stimulates foreign and domestic historians to actively discuss this problem in periodicals. The interaction of motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact is researched by Yu. Afanasyev, B. Kamynin, M. Minc, V. Nevezhin, Yu. Nikiforov, S. Solovyov, M. Feretti, I. Khesler and others. Although there were numerous researches on motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact, researchers did not pay enough attention to the impact of public policy of memory on the development of contemporary Russian historiography.

Some Russian books by Victor Suvorov accelerated the modern Russian history development. Suvorov doubted a number of proved facts in World War II history. He reconsidered the reasons for conflict, foreign policy of the USSR on the eve of the war, characterized military operations and detected a reason for why the soviet army was defeated. Russian historians expressed their opinions about his interpretation of the war history in periodicals resulted in politicized debates.

The modern stage of Russian history development distinguishes two conceptions in a war issue: liberal and state. Liberal and west liberal issues are represented by M. Solonin, B. Sokolov, O. Gogun, Yu. Tsurganov. These historians used V. Suvorov's hypothesis about the preventative attack. The main thesis in it says that J. Stalin intended to start a war with Nazi Germany that proved his concealed mobilization of Russian economy. To prove this thesis liberal concept supporters are building the World War II history that covers a range of prewar and war history in the USSR (1929–1945).

The state conception is represented by M. Semiryaga, Yu. Nikiforov, A. Orlov and others. These historians form the conception of how to perceive the events of World War II, based on the Soviet historical canon. In a core of the state concept is allegedly Stalin's 'humane' position about war, his reluctance to take part in an armed conflict and consolidation of the idea he had a feeling of the German attack and by means of his foreign policy he attempted to protect the USSR. The state concept supporters think that it was reasonable of Stalin to sign the Molotov-Ribbentrop pact with the Third Reich. The pact was a tough decision. He could reject Hitler's proposal and, consequently, accept the arrival of German troops to the USSR borders in case of imminent defeat of Poland in the war with Germany, or conclude an agreement that would allow the USSR to expand its borders far to the west to prevent the war. In the center of a representative historiography image occurred to be a "nation-winner". Besides these historians emphasize Stalin's "significant role" as an organizer and a uniting symbol during the struggle against invaders and hyperbolize the unity between the people and political system and its supreme representative. For this purpose the state concept supporters focus more on the events of the German-Soviet war, almost completely adapting Soviet version of the events

Public policy of memory caused a rigid ideological orientation of historical researches on problem of interaction of motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact by implementing memorial laws and strict control of school narrative. Memorial law, including direction and content of researches on World War II, established the boundaries of scientific knowledge of the problems of problem of interaction of motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact and school narrative represented its expectations. This shows that ideological framework of historical research is reflected best in the Russian school narrative that points to the direction of historical research on the issue of problem of interaction of motives signing of the Molotov-Ribbentrop Pact.

The consideration of major issues and some aspects of the history of the World War II prove the presence of significant improvements in its research and demonstration, creation of scientific concepts, in which historians are trying to form an argumentative image of the role and importance of the Russian people in the war events and processes. However, analyzing the Russian historiography and its interaction with the public policy of memory, it should be noted that World War II topic is under control of the state that restricts the full development of Russian historiography at the legislative level by adapting Soviet evaluation of military events to new realities. The most effective means of preserving Soviet models of historical memory of World War II was adoption of memorial legislation in Russia that restricts the full development of Russian historiography and specializes science activity for historians by means of administrative and criminal penalties. Censorship and fear of punishment for the study of complex events of the World War II negatively impact the development of modern Russian historiography, which is under the strict control of memorial laws.

#### REFERENCES

- Afanasiev, Yuriy. *Drugaia voina: istoria i pamiat*. Moskva: Izd-vo Rossiiskogo gosudarstvennogo humanitarnogo universiteta, 1996. (in Russian).  
 Bezymenskiy, Lev. *Stalin i Hitler pered skhvatkoi*. Moskva: Yauza; Eksmo, 2009. (in Russian).  
 Chubarian, Aleksandr. *Kanun tragedii: Stalin i mezhdunarodnyi krizis: Sentiabr 1939 – iun 1941 g.* Moskva: Nauka, 2008. (in Russian).  
 Danilov, Aleksandr, Kosulina, Lidia. *Istoria Rossii, XX vek: Ucheb. dlia 9 kl. obshcheobrazovat. uchrezhdenii*. Moskva: Prosveshchenie, 2002. (in Russian).

- Feretti, Maria. “Nepriimirimaia pamiat: Rossia i voina. Zametki na poliakh spora na zhguchuiu temu.” *Neprikosnovennyi zapas* 2/3 (2005): 76–83. (in Russian).
- Gogun, Aleksandr. “Uprezhdaiushchii udar ili agressia?” *Voennaia literatura* 7 (2001). Dostup otrymano 10 veresnia 2010. <http://militera.lib.ru/research/1/art/card32915.html>. (in Russian).
- Kamynin, Vasiliy. “Istoricheskaia pamiat o Velikoi Otechestvennoi voine kak faktor formirovaniia obshchestvennogo soznania.” *Izvestyia Uralskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser. 1: Problemy obrazovaniia, nauki i kultury* 1(86). (2003): 59–65. (in Russian).
- Karatsuba, Iryna. “Uchebnik Filippova”: prodolzhenie posledovalo.” Dostup otrymano 28 zhovtnia 2011. <http://urokiistorii.ru/current/view/2009/10/uchebnikfilippova>. (in Russian).
- Khiesler, Yoakhim. “Chto znachit “Prorabotka proshlogo”? Ob istoriografii Velykoi Otechestvennoi voiny v SSSR i Rossii.” *Neprikosnovennyi zapas* 2–3 (2005). Dostup otrymano 30 hrudnia 2009. <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/he10.html>. (in Russian).
- Levandovskii, Aleksandr, Shchetinov, Yurii. *Rossia v XX veke: Ucheb. dlia 10–11 kl. obshcheobrazovat. uchrezhdenii*. Moskva: Prosveshchenie, 1997. (in Russian).
- Meltiukhov, Mikhail. *Upushchennyi shans Stalina: Skhvatka za Evropu, 1939–1941 gg.: (Dokumenty, fakty, suzhdenia)*. Moskva: Veche, 2008. (in Russian).
- Mints, Mikhail. “SSSR i nachalo vtoroi mirovoi voiny: diskussii o sobytiakh 1939–1941 godov v sovremennoi istoricheskoi nauke.” *Trudy po rossievedeniui* 3 (2011): 286–311. (in Russian).
- Nachalo Velikoi Otechestvennoi voiny: Sovremennaia istoriografia: Sb. obzorov i ref., otv. red. Mikhail Mints*. Moskva: b.i., 2011. (in Russian).
- Nikiforov Yuriy. “Noveishaia rossiiskaia istoriografia o prichinakh Vtoroi mirovoi voiny i napadenii Germanii na Sovetskii Soiuz.” Dostup otrymano 10 lystopada 2016. [http://mggush.ru/sites/default/files/prichiny\\_vtoroy\\_mirovoy.pdf](http://mggush.ru/sites/default/files/prichiny_vtoroy_mirovoy.pdf). (in Russian).
- Orlov, Aleksandr. *Stalin: v predverii voiny*. Moskva: Algoritm, 2003. (in Russian).
- Safrazian, Aleksandr. *Ideologia i vneshnaia politika SSSR, 1939–1941 gg.*, Dis. kand. ist. nauk, Moskovskii pedagogicheskii gosudarstvennyi universitet, 2008. (in Russian).
- Semiriaga, Mikhail. *Tainy stalinskoii diplomatii 1939–1941 gg.* Moskva: Vysshiaia shkola, 1992. (in Russian).
- Sokolov, Boris. *Pravda o Velikoi Otechestvennoi voine*. Sankt-Peterburg: Aleteia, 1998. (in Russian).
- Solonin, Mark. *22 iunia, ili kogda nachalas Velikaia Otechestvennaia voina*. Moskva: Yauza, Eksmo, 2005. (in Russian).
- Svishchev, Viktor. *Nachalo Velikoi Otechestvennoi voiny*. Moskva: SVN, 2003. (in Russian).
- Vyshlev, Oleg. *Nakanune 22 iunia 1941 goda: Dokumentalnye ocherki*. Moskva: Nauka, 2001. (in Russian).
- Zhyriakov, Oleksandr. “Problema Velykoi Vitchyznianoii katastrofy 1941 roku v suchasni rosiiskii istoriografii.” *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* 13 (2009): 157–164. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 28.03.2016

Прийнята до друку 10.10.2016